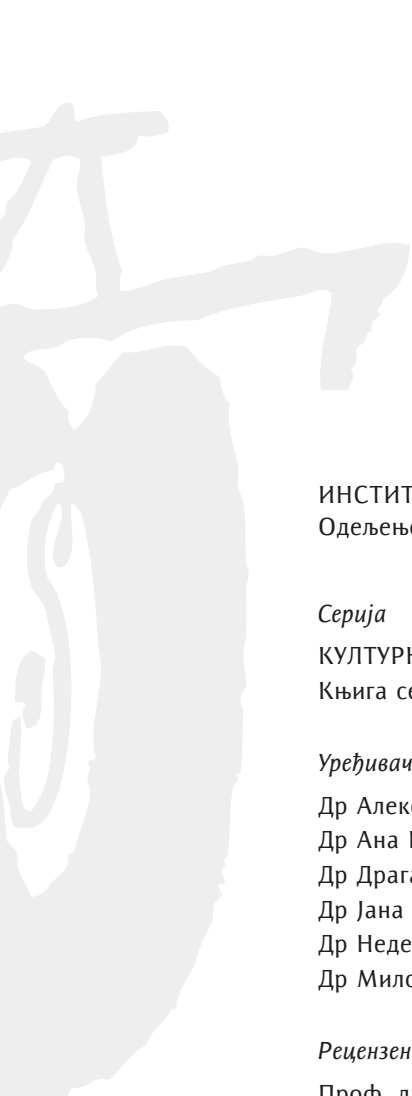

БРАНА ЦВЕТКОВИЋ
У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ, БЕОГРАД
Одељење „Српска књижевност и културна самосвест“

Серија

КУЛТУРНИ ОКВИРИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
Књига седма

Уређивачки одбор

Др Александар Пејчић
Др Ана Козић
Др Драган Хамовић
Др Јана Алексић
Др Недељка Бјелановић
Др Миломир Гавриловић

Рецензенти

Проф. др Радослав Ераковић
Проф. др Јелена В. Јовановић
Проф. др Владимир Симић
Др Милица Ђуковић

Илустрације на корици зборника:

Брана Цветковић, фотографија
Рукопис комедије *Кад нас прошлост изненади*, детаљ

БРАНА ЦВЕТКОВИЋ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ

ЗБОРНИК РАДОВА

Уредници
Александар Пејчић
Ана Козић

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
Београд, 2025.

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА.....	7
РЕЧ УРЕДНИЦЕ.....	11
УВОДНА РЕЧ (Драган Хамовић)	15

I

ЈОВАН Д. ПЕЈЧИЋ БРАНА ЦВЕТКОВИЋ МЕЂУ КРИТИЧАРИМА И ИСТОРИЧАРИМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И ПОЗОРИШТА	19
ГОРАН М. МАКСИМОВИЋ РАТНА СЈЕЋАЊА И ЗАПИСИ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	39
ДЕЈАН Д. МИЛУТИНОВИЋ САТИРА У ЗАПИСИМА / АНЕГДОТАМА О РАТУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	49
ПРЕДРАГ Б. ТОДОРОВИЋ ПОЛИТИЧКА САТИРА БРАНИНОГ САТИРА	67
БОЈАН М. ЋОРЂЕВИЋ СРПСКО-ХРВАТСКИ СПОРОВИ У ЕПИГРАМСКОМ ОГЛЕДАЛУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	89
АЛЕКСАНДАР С. ПЕЈЧИЋ МОРАЛНИ ПОРТРЕТ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	103

II

НЕНАД В. НИКОЛИЋ БРАНА ЦВЕТКОВИЋ О СТЕВАНУ СРЕМЦУ.....	121
ЛАРИСА М. КОСТИЋ ЖИВОТ И РАЗВОЈНИ ПУТ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА КРОЗ ПРИПОВЕДАЊЕ ДРАГОЉУБА С. ИЛИЋА.....	131
МАРИЈА И. СЛОБОДА ПОРОДИЦА ИЛИЋ У ДЕЛУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	145
АНА Д. КОЗИЋ ЉУБАВНИ ОБРАСЦИ У ПОЕЗИЈИ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	159

III

САВА Б. АНЂЕЛКОВИЋ ВЕРБАЛНА И НЕЛИНГВИСТИЧКА КОМИКА У БРАНИНИМ ЈЕДНОЧИНКАМА	175
---	-----

МИЛЕНА Ж. КУЛИЋ ПОЗОРИШНИ ПРИМЕР БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	193
--	-----

ЕНРИКО М. ДАВАНЦО НЕПОЗНАТА ВЕЗА: НИКОДЕМИЈЕВА <i>L'INCOGNITA</i> , ЦВЕТКОВИЋЕВ <i>КАЈМАКЧАЛАН</i> И ПОЗОРИШНА АДАПТАЦИЈА КАО ИСТОРИЈСКО-КУЛТУРНИ ДИЈАЛОГ ИЗМЕЂУ ИТАЛИЈЕ И СРБИЈЕ	209
---	-----

IV

ДРАГАНА Б. ВУКИЋЕВИЋ ПРОЗНИ ВОДВИЉИ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	225
---	-----

СНЕЖАНА М. МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ МАЊЕ ОД ЈУНАКА – РЕИФИКАЦИЈА И АНИМАЛИЗАЦИЈА ЛИКОВА У ПРИПОВЕТКАМА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	239
---	-----

МИЉАНА С. ПЕШИЋ СМЕХ И КОМИЧНО У ПРИПОВЕДНОЈ ПРОЗИ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	253
--	-----

ЈЕЛЕНА З. МИЛИЋ РЕАЛИЗАМ ЈЕ НАШ КОШМАР ИЛИ МОДЕРНИТЕТ У ПРИПОВЕТКАМА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	265
---	-----

V

ЗОРАНА З. ОПАЧИЋ НЕПРИЗНАТА МОДЕРНОСТ ПЕВАЊА ЗА ДЕЦУ БРАНИСЛАВА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	281
--	-----

ЈЕЛЕНА С. ПАНИЋ МАРАШ ПРИЧЕ ЗА ДЕЦУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	299
---	-----

ДАНИЈЕЛА Д. КОСТАДИНОВИЋ ФАНТАСТИЧНИ МОТИВИ У СТИХОВАНОМ ПРИПОВЕДАЊУ ЗА ДЕЦУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	309
---	-----

НАТАША Б. СТАНКОВИЋ ШОШО ПРИМЕНА СТВАРЛАШТВА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА У САВРЕМЕНОЈ НАСТАВИ	325
--	-----

МАРИЈА Д. РИСТИЋ ИЛУСТРАТОРСКО СТВАРЛАШТВО БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	335
--	-----

БОБАН П. САВИЋ ИЛУСТРАЦИЈЕ КАО НЕОДВОЈИВИ ДЕО НАРАТИВА У СТВАРЛАШТВУ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА	369
---	-----

<i>Попис илустрација</i>	391
--------------------------------	-----

<i>Индекс имена</i>	393
---------------------------	-----

ЛАРИСА М. КОСТИЋ*

Институт за књижевност и уметност, Београд

ЖИВОТ И РАЗВОЈНИ ПУТ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА КРОЗ ПРИПОВЕДАЊЕ ДРАГОЉУБА С. ИЛИЋА

Сажетак: У раду се анализирају стваралачки пут и мултимедијалне активности Бране Цветковића на основу мемоарских записа Драгољуба С. Илића. Сачувана мемоарска грађа пружа нам Илићеве перспективе и тумачења односа (књижевне) елите према Цветковићу и његовом делу, фокусирајући се на рецепцију и критику (публицистичких) делатности Бране Цветковића у контексту политичких и културних околности с краја 19. и прве половине 20. века.

Кључне речи: културна историја, Брана Цветковић, публицистика, мемоарска грађа, историјска биографија

У Државном архиву Србије похрањени су мемоарски записи Драгољуба С. Илића (1884–1964),¹ српског и југословенског политичара, дипломате, публицисте и адвоката. Иако обојени личним перспективама, мемоари садрже бројне осврте на политичке, културне и социјалне прилике у Србији у периоду од краја 19. века до средине 20. века.² Посебно су упечатљиви описи односа Бране Цветковића са књижевном елитом, деловања у новинарству и сатири, као и реакција јавности на његове политички ангажоване текстове.

Илићево сећање на Брану Цветковића додатно потврђује сложеност његовог културног ангажмана – од уметничког израза у оквиру *Браниној џозоришћу*, преко новинарског и литерарног рада, до сатиричног приступа

* larisa.kostic@ikum.org.rs
<https://orcid.org/0000-0001-7184-9966>

¹ Драгољубов отац звао се Сретен.

² У Илићевим мемоарима помињу се бројни значајни протагонисти српске културне и књижевне сцене с краја 19. и из прве половине 20. века, међу којима су Владислав Петковић Дис, Јован Скерлић, Брана Цветковић, Радоје Домановић, Бранислав Нушић, Алекса Шантић, Миле Павловић Крпа, Иво Ћипико, Милан Ракић, Јанко Веселиновић, Милорад Петровић Сељанчица, Бранко Лазаревић, Велимир Рајић, Андрија Лојаница и Милутин Бојић.

политичким дешавањима. Већ на самом почетку записа Илић наглашава да је Цветковић био вишеструко надарен стваралац, али и скрајнут из званичних књижевних и историјских прегледа:

Интересантан је животни пут Бране Цветковића, коме нећете наћи имена ни у једној антологији ни енциклопедији (АС, ДИ-18).³

Илић у својим мемоарима истиче жељу да његови записи једног дана послуже као историјски извор, те је последњих година свог живота успомене записивао без систематске или хронолошке одређености, онако како би му наилазиле, док је често и сâм наглашавао значај објективности, политичке и идеолошке суспрегнутости, као и начелну опасност од личног уобличавања сећања:

Ја не пишем историју, није ми то струка, нити сам се икад тим послом бавио. Посложим своје успомене, па и то без неког нарочитог система – како ми под руку долазе. Имао сам многоструке везе и познанства, бавио се политиком, много што шта чуо, сазнао и задржао, па сматрам да ће ове моје белешке некад и неке бити од користи. Тим пре, што се извесни детаљи не могу више нигде наћи, или ако се и нађу, лако њихова садржина може бити искривљена и изопачена. Ја сам се ипак старао да казујем непристрасно, бар у границама мога сазнања и мојих схватања. Старао сам се и крај својих симпатија, да останем на висини и објективан (АС, ДИ-6, лат.).

Илићеви записи, настали у периоду од 1958. до 1964. године, обухватају сећања на догађаје од 1898. до 1964. године, при чему се највећи део односи на дешавања с почетка 20. века. Управо из тог разлога неопходан је аналитички и компаративни приступ при коришћењу оваквих извора, како би се њихова поузданост потврдила кроз историографске и архивске податке. Ипак, његово сведочење има и једну додатну вредност: заснива се на личним познанствима и интеракцијама са уметницима и интелектуалцима свог времена. У једном од својих записа он тако наводи како се:

[Д]оста дружио са младим књижевницима-почетницима: Симом Пандуровићем, Владом Станимировићем, Владиславом Петковићем-Дисом; нису ми далеко били ни старији: Домановић и Бора Станковић, а сам пак Веља Рајић био ми је близак већ и по томе што је сарађивао у 'Одјеку', у коме сам и ја почео своју новинарску каријеру (АС, ДИ-51, стр. 2, лат.).

Упркос својим ограничењима, мемоарски записи често допуњавају неадекватно сачувану архивску грађу и документарни материјал, што је нарочито случај с новијом српском историјом и недостатком историјских

³ Делом због своје популарности, а делом због радикалности у изражавању, Брана Цветковић је аутор који није добио заслужену канонизацију у званичним књижевним и историјским дискурсима.

извора.⁴ Оваква грађа пружа увид у културноисторијски контекст, али и у механизме селективног памћења и интерпретације прошлости. Параметри попут аутентичности, субјективности, недоследности и фрагментарности манипулишу ступњем веродостојности мемоарских списа као историјских извора – јер су непосредно везани за творца грађе. Колико год да се аутор одупирао да своје записе определи политички или идеолошки, он пише са одређеним позадинским предубеђењем. Истовремено, читаоци оваквих извора, вођени сопственим когнитивним и рецепцијским способностима, стварају додатне слојеве њиховог тумачења. Додатно, временска дистанца тренутака о којима аутор пише, и пристрасан однос према догађајима и личностима могу умногоме да измене стварну историјску слику (Малић 2020: 261–262). Из наведених разлога, овакви извори захтевају критичку и компаративну анализу.

Илићева мемоарска реконструкција обележена је упечатљивим описима и хумором, који, кроз иронију и сатирично преувеличавање, дочаравају специфичну атмосферу кафана као места сусрета и преношења културних вредности. Он у текст уноси анегдоте, сликовите описе и карактеристике које текст чине атрактивним за читање, али га истовремено удаљавају од традиционалног историјског дискурса. Његов тон варира од хумористичког до озбиљног, што додатно доприноси комплексности овог мемоарског исказа. Овај стил, који спаја усмену традицију и новинарски дискурс, карактеристичан је за епоху у којој је уметност била неодвојива од актуелних друштвено-политичких дешавања. Коришћењем реторичких фигура Илић не само да Цветковића представља као уметника, већ га позиционира и као политичког аналитичара, чије су краће песме и „стршљенасти епиграми“ били моћно средство критике режима. Његови написи доводили су га у сукоб са политичким структурама, што потврђује и Илић када говори о негативним реакцијама изазваним његовим епиграмима и новинским чланцима. Цветковићева сатирична поезија, посебно епиграми објављивани у листу *Правда*, редовно су покретали јавне полемике, а један

⁴ Недостатак аутентичне архивске грађе, уочен након Другог светског рата, произашао је из два основна разлога. Ратна разарања и политичка превирања довела су до уништења бројних архивских и библиотечких фондова, док је у условима илегалне комунистичке и антифашистичке борбе, као и током народноослободилачког рата, систематско чување докумената било онемогућено из безбедносних разлога. Како би се овај недостатак делимично надоместио, Архив Централног комитета СКС-а организовао је 1952. и 1953. године широку акцију прикупљања мемоарске грађе на читавом подручју Србије, усмерену пре свега на историју радничког покрета и народноослободилачке борбе. У готово свим градовима одржавани су састанци са ветеранима радничког покрета, некадашњим члановима Српске социјалдемократске партије и учесницима рата, који су пружали драгоцену сведочења о политичким и друштвеним приликама прве половине 20. века, а архивске установе су ову грађу бележиле, преписивале и умножавале, стварајући тако основу за даља истраживања (Јаковљевић 1983: 45).

од најконтроверзнијих момената његове каријере била је алузија на принцезу Јелену, што је изазвало осуду чак и међу његовим симпатизерима.

У опису Цветковићевог позоришта као институције која је обликовала културни живот Београда, Илић указује на његову популарност и значај:

Више се није говорило „Бранин Орфеум“ него: хоћемо ли код Бране? (АС, ДИ-18).

Овакав податак није само анегдотски занимљив, већ пружа увид и у културне навике становништва тога периода.

Још један значајан аспект Илићевог сведочанства односи се на политичке прилике и однос Цветковића према њима. Цветковић је био активан у Напредњачкој странци,⁵ а његов рад је често био у функцији политичке сатире:

Он је својим бодљикавим пером забадао у најболнија места, која су тиштала нови режим и двор (АС, ДИ-18).

Свеобухватност друштвено-културних промена, као и континуирана динамика између популарне и „високе“ културе, наглашена је кроз бројне анегдоте и описе који осликавају како је уметничка сфера у Србији била попут живог ентитета у којем су границе између различитих жанрова и стилова често биле замагљене. Тако се, на пример, може уочити како се мемоари користе за интерпретацију и рефлексiju на одређене догађаје, као што је промена политичких режима или трансформација културних навика, што је сведочанство о томе да уметност није само естетски израз, већ и инструмент за критичко преиспитивање друштвених и политичких структура. У том смислу, Цветковићев рад, са свом својом многообразношћу и друштвено-културном дубином, пружа значајан увид у перцепцију и однос културне елите према популарним формама изражавања.

У покушају успостављања граница између фактичке и фиктивне нарације, неопходно је лично обликована сећања у форми мемоара анализирати у компаративном пресеку са провереним примарним и секундарним изворима. Приликом њиховог тумачења нужно је имати на уму ауторску субјективност и све већ наведене елементе тенденциозности. Даље, писац мемоара или писама често, свесно или несвесно, (ауто)цензурише и произвољно обликује сећања на поједине догађаје и личности, избегавајући теме које сматра непријатним или контроверзним. Ово може отежати

⁵ У питању је Напредна странка Стојана Новаковића, која је била привремено угашена. „Странка је деловала у периоду од 1881. до 1896. када се по паду владе Стојана Новаковића распустила. Званично је обновила рад 1906. Од 1903. године, био је активан клуб младих напредњака и они су се окупили око дневног листа *Правда*“ (Пејчић 2024: 66).

напор истраживача да креирају свеобухватан портрет његовог личног аутентичног искуства и стварне историјске слике.

Сличан образац субјективног обликовања сећања може се уочити у приказима Бране Цветковића – како у мемоарима његових савременика, тако и у интерпретацијама каснијих историчара и хроничара епохе.

О Брани Цветковићу писао је и Милан Јовановић-Стоимировић у књизи *Портрети према живим моделима*, присећајући се свог разговора са Симом Пандуровићем из 1959. године. Пандуровић је, према његовим речима, сматрао да је Брана Цветковић био један од наших најдаровитијих и најплоднијих песника. Његове епиграме окарактерисао је бесмртним:

У њима се надмећу лакоћа и елеганција стиха са духовитошћу садржине. Сва наша политичка историја 1900. до 1940. налази се у епиграмима тог лежерног, управо нехајног човека, који по техници свога стиха иде у ред наших најбољих версификатора (Јовановић-Стоимировић 1998: 269).

У присећању на поменути разговор Пандуровић га даље описује речима: „Цветковић није био само епиграматик, он је неговао и опширнију политичко-сатиричну песму, те иде у ред великих сатиричара“ (Јовановић-Стоимировић 1998: 270). Милан Јовановић-Стоимировић, у истом запису, Брану назива још и *великим њисцем малој жанра* (Јовановић-Стоимировић 1998: 275, подв. Л. К.).

Јовановић-Стоимировић се, другом приликом, у књизи *Силуете сша-рој Београда*, још једном, у сличном маниру, осврће на Брану Цветковића пишући како је сва наша политичка и друштвена историја обухваћена у Браниним епиграмима – за које наводи да су права ремек-дела духовитости и версификације:

Сва наша политичка и друштвена историја је њима обухваћена и оне се могу писати без осврта на често отворене жаоке и веште уједе у тим елегантним стиховима који као муња у мраку осветљавају разне ситуације и карактере из београдске прошлости (Јовановић-Стоимировић 2008: 596).

Да мемоарска грађа често није поуздан историјски извор показују врло различита сећања Драгољуба Илића и Аритона Михаиловића на један исти догађај – Бранину смрт и дан сахране.

Илић нуди посредан увид у догађај а одсуство детаља у његовом поведану може се тумачити као последица недовољне информисаности, или селективног сећања, што је оставило празнине у његовом опису важног јавног догађаја. Његова сећања су, стога, базирана на утисцима који су му били доступни, што се види из неодређеног коментара да је „Брана умро доста пре Лојанице“ и да је његов погреб био „без помпе и заслужене пажње“ (ДИ-18).

Паралелно с тим, Аритон Михаиловић – који је, према сведочењу, био присутан на сахрани – детаљно бележи догађај наводећи конкретне податке,

попут присуства председника Општине Београд, која је преузела трошкове сахране, и похвале које је упутио публициста и драмски писац Душан Николајевић, истичући да је „одржао најбољи говор“. Његов запис носи тон уважавања и сведочи о томе да је сахрана имала церемонијални карактер и била препозната као значајан догађај. Посебно наглашава стил Николајевићевог исказа, описујући га као „лепо изговорен, стилски складан, садржајан и леп“, чиме усмерава пажњу на догађајну форму и церемонију која је обележила јавни аспект Цветковићевог одласка (Михаиловић 2004: 36).

Разлика у сећањима двојице аутора одраз је различитог приступа историјском памћењу, и указује на начине на које субјективност и лична искуства обликују перцепцију прошлости. Ауторска фикционализација, која је директно условљена краткотрајношћу и селективношћу личног и колективног памћења, несумњиво указује на ограничења сећања, тј. мемоарских извора.

Сећање није пасиван одраз догађаја, већ динамичан процес који је условљен и личним искуствима и ширим друштвеним оквирима. Оно је увек селективно – одређени детаљи се истичу, док се други потискују, у зависности од културних, политичких и идеолошких фактора. У томе контексту, мемоарски записи представљају пример сећања које није само личан, већ је и део колективних процеса памћења кроз које се конструише друштвена стварност. Ипак, иако их карактеришу нереалне репрезентације стварности, радикализовани аутобиографски дискурс или мимикризација догађаја које аутор није имао прилике да доживи, такође носе значајне импликације за разумевање историје.

Памћење, институционализовано кроз историографске наративе, има кључну улогу у изградњи идентитета, јер прошлост није само предмет проучавања, већ и средство обликовања друштвеног поретка (Куљић 2006: 9–10). Према томе, памћење, било да је личног или колективног карактера, обликовано је како индивидуалним искуствима тако и друштвеним оквирима, те утиче на квалитет и поузданост историјских извора који се на њему заснивају.

Укупна синтеза мемоарске грађе, архивских података и критичких анализа које пружају записи Драгољуба Илића представља значајан историјски, књижевни и културолошки извор који осветљава различите аспекте српске културе с почетка 20. века. Ови записи доприносе бољем разумевању односа између сатире, политичког ангажмана и мултимедијалног уметничког израза, откривајући сложене механизме кроз које је културна продукција тога доба обликовала јавно мњење и интелектуалну сцену.

С једне стране, овај текст омогућава детаљнији увид у улогу хумора и сатире у јавном животу, њихову функцију као облика критике и отпора, као и место које су сатиричари попут Цветковића заузимали у културном и политичком дискурсу времена. Његово дело, као и однос друштва према

њему, сведоче о неуравнотеженом статусу оваквих стваралаца, који су често деловали на граници између шире културне продукције и онога што се традиционално вреднује у академским и критичким круговима. Његово стваралаштво отвара простор за преиспитивање односа између културе намењене широј јавности и оне која се традиционално вреднује у академским и критичким круговима, чиме се доприноси разумевању сложених динамика у процесима културне продукције и рецепције.

С друге стране, архивистички значај Илићевих мемоара произлази из њихове способности да допуне и исправе празнине у званичним историјским наративима. Иако субјективни, мемоари поседују документарну вредност уносећи перспективу непосредног сведока и учесника у друштвеним и културним процесима епохе. Записи овакве врсте истраживачима омогућавају да реконструишу друштвене и културне околности које су обликовале не само живот и рад појединачних уметника, већ и шире процесе у српској историји уметности, књижевности и публицистици.

Анализа овог текста такође указује на једну од кључних дилема српске културне историје: Како третирати ауторе који су истовремено популарни и политички ангажовани, а чији рад често остаје изван званичних историографских оквира? Ово питање је од посебне важности у контексту српске културне традиције, у којој је ангажована уметност неретко била подложна идеолошким и политичким притисцима. Због свега тога, Илићеви мемоари не представљају само биографску белешку о једном човеку, већ и значајан културноисторијски документ који осветљава шире друштвене процесе и преиспитује улогу сатире као уметничког и политичког дискурса.

Транскрипт

ДИ-18

Брана Цветковић – Браца – Брана

Пишући о кафани „Коларцу“, рекао сам на једном месту ово: Међутим, „Коларац је више био познат по Орфеуму,⁶ који је основао Брана Цветковић, који је био глумац, сликар, литератор, новинар, памфлетиста, једном речи, многоструко обдарен човек. - - - - - Његови скечеви, куплети и вицеви брзо су прелазили градске оквири и понављали се по целој Србији. Јер није било паланчанина, да при доласку у престоницу, не приложи своју лепоту Бранином Орфеуму и не пренесе у свој крај, шта је видео и чуо код Бране. Више се није говорило „Бранин Орфеум“ него: хоћемо ли код Бране? Брана је био нешто више од једне установе за забаву и разоноду – био је појам.

⁶ Тачан и уметнички исправан назив је *Бранино позориште*, које је радило у различитим сменама власти од 1899. све до октобра 1929, након прогласа диктатуре, са прекидима у раду због избијања Великог рата и једним краћим током маја и јуна 1903. године (1899–1914, 1926–1929 – Пејчић 2024: 36, 69–77).

Интересантан је животни пут Бране Цветковића, коме нећете наћи имена ни у једној антологији ни енциклопедији.⁷ Родио се у Краљеву,⁸ тада још забитој паланци која се једно време била прочула више по Чебинчевој афери,⁹ него по чему другом. Ту је свршио гимназију и био изабран за питомца на страни, па у Немачкој студира агрономију.¹⁰ Да би добили што више школованих људи, срезови и општине тада су слали своје питомце за студирање медицинских и других наука којих у Србији није било, да би што пре дошли до стручњака, који су у заосталој Србији били преко потребни. Тако је и Брана био изабран да студира агрономију, за коју су стручњаци били преко потребни. Али „Браца Брана“ који се још тада јављао у дечијим листовима, кад се нашао једном у Минхену, тада најпознатијем уметничком месту у Европи, обдарен способношћу за сликање и глуму, уписао се у место на агрономију, у сликарску Академију.¹¹ То, наравно није могло остати дуго тајна, и стипендатор, како се данас каже, био је принуђен да своме стипендисти откаже љубав, кад га није био у стању приволети, да пригрли студије ради којих је био послат у Минхен.¹²

[...]

Чим је наступио на позорницу у земљи, Брана је ступио у напредњачку партију. То је била већ дотрајала, изанђала, назадњачка странка, која се већ истрошила

⁷ Иако су у Скерлићевој *Историји нове српске књижевности* (1914) поменути и мање значајни писци, Брана Цветковић у њој није нашао своје место. Као аутор дечје књижевности није обухваћен ни каснијим књижевноисторијским прегледима, попут Деретићевог (2002) или Палавестрине *Историје српске књижевности* (2013). Чак ни у свом времену није уживао признање научне и интелектуалне заједнице, која га је углавном посматрала као комедијаша и орфеумцију (Пејчић 2022: 41). Његов књижевни рад остао је потцењен у круговима блиским *Српском књижевном тласнику*, једном од најзначајнијих часописа тога доба. Водећи критичари и академска јавност нису га прихватили као озбиљног писца, већ су га сводили искључиво на улогу глумца-комичара (Пејчић 2024: 14). Ипак, иако није био признат као књижевник, његов уметнички допринос био је вреднован.

⁸ „Што се тиче места, сазнаје се да је рођен у варошици Новом Хану (Краљево Село од 1894, Минићево од 1945) код Књажевца“ (Пејчић 2024: 25). Мирјана Одавић као место рођења, а на основу једне анегдоте о Бранином оцу, наводи само Књажевац (1992: 7), док Пејчић на основу расположивих извора, докумената, потврђује тај податак (2024: 25).

⁹ Судски процес из 1894. поводом завере против монархијског режима, назван по Михаилу Чебинцу. Чебинчева афера односи се на Краљево.

¹⁰ Овај исказ у вези са школовањем и тобожњим избором да студира агрономију је нетачан. Он се са навршеном годином живота трајно настанио у Београду, где је завршио основну школу и реалку. „Брана Цветковић је уписао Академију ликовних уметности 30. октобра 1893. у деветнаестој години, као питомац краља Милана Обреновића“ (Пејчић 2024: 30).

¹¹ Према званичним и потврђеним изворима, Цветковић јесте похађао сликарство на Академији у Минхену, где је и дипломирао, и упоредо је студирао глуму код чувеног Јоце Савића (Пејчић 2024: 24, 32).

¹² Нетачно. „У *Календарима са шематизмом* (1894, 1895, 1896) забележено је да је Цветковић на студијама у Минхену у својству државног питомца“ (Пејчић 2024: 30).

у служби династији и у борби с народом. Несрећа је наших младих људи, што своју животну каријеру почињу у ненародним и конзервативним странкама.

[...]

И наравно, као сваки млад и жустар човек, Брана се истицао као ватрен присталица напредњачке странке. По распаду напредњачко-радикалске коалиције... напредњачка странка обрела се у опозицији.

[...]

У ту средину Брана је вртоглаво улетео и страсно се упустио у борбу, смртно се замеривши двору и режиму,¹³ који је „ново стање“ подржавао. Он је својим бодљикавим пером забадао у најболнија места, која су тиштала нови режим и двор. Својим грким алузијама, које није закон о штампи, или кривични закон могао прогонити, он је болно заједао и двор и режим и поједине чланове краљевске породице. Па, како је био изузетно духовит, његове ситне песмице, крилатице, његови стршљенасти епиграми, саркастични и духовити скичеви наилазили су на лак и пријатан пријем и код оних, који се нису слагали с писањем „Правде“¹⁴ и политике коју она води. То је на Брану бацило велику сенку и донело му велика непријатељства и покуде, па су и они, који су уживали у његовим књишким творевинама, багателисали га и називали га погрдним именом, Брана „Орфеумџија“ и слали многе покуде и погрде на његово име, и званично чинили многе препоне и сметње његовом раду. Али скоро једнодушно су га осудили сви, и пријатељи и противници, кад је једног дана у „Правди“ објављена кратка и неупадљива белешка: како се, тобож, пронело да је „ових дана“ у двор унесена, као поклон једна нова колевка. То је била јасна и провидна алузија на принцезу Јелену, јединицу ћерку краља Петра. Та белешка, проткана другим провидним алузијама, на краља Петра, које су га приказивале глупим, старим, излапелим, приписивана је Брани, који је водио ту рубрику и није наишла на одобравање чак ни код људи, који нису били ни монархисти или легитимисти, јер је принцеза Јелена била чедна девојка и несумњиво најбоље дете краља Петра. Сви су га тада оштро осудили, сматрајући, да част породице треба да остане изван свих полемика, алузија и недопуштене борбе. А можда Брана није ни био писац те неукусне белешке, али пошто је он, истина анонимно, водио ту рубрику, она је стављена њему на терет.

[...]

Неукусност је грђа од глупости и тежа понекад и од злочести. Брана се није много пута њоме огрешо.

За дивно је чудо многострука и разноврсна активност овога човека. Руководио је својим лаким позориштем, за њ писао разне, ситне комаде, скичеве,

¹³ Ово се сигурно односи на династију Карађорђевић, јер је Брана био приврженик Обреновића и из личних разлога, а нападао је краља Петра, заверенике и радикале у песмама и епиграмима (Пејчић 2024: 26–27).

¹⁴ До Првог светског рата Брана Цветковић је највише својих текстова објављивао у овом дневном листу.

преводио, радио позоришне декоре, сликао, бирао музику, радио у новинама, уређивао два недељна листа,¹⁵ које је махом сам испуњавао, пратио, све дневне, друштвене и политичке догађаје и на њих, на њему својствен начин, реагирао. Ни један важнији политички и друштвени догађај није могао промаћи без његовог коментара. Притом се бавио књижевномашћу. (Познате Бранине приче, које је у посебним издањима објављивао.) Истина, на том пољу није постигао неки важнији успех. Осећало се да му недостаје књижевна култура. Али што се тиче духа, имао га је на претек. Листови које је уређивао: „Ласта“¹⁶ и „Сатир“ били су бољи но слични листови тог времена: пуни искрица и духа, ситних шала и вицева, који су потсећали на тадашње бечке и пештанске листове, којима се, вероватно, инспирисао, али су за ширу публику претстављали велико разонођење.

[...]

Сматрао сам за потребно да учиним ову малу дигресију у вези са казивањем о Брани, чијој сам успомени посветио мало више пажње, бојећи се, да се штошта не изгуби у току времена, кад већ наше велике едиције, као Станојевићева Енциклопедија¹⁷ и Свезнање његовој интересантној личности нису посветили никакву или врло слабу пажњу.

[...]

У сукобу са Браном људи се нису увек добро провели. Најгоре је ипак у том погледу прошао Милорад Петровић – Сељанчица. Милорад је био учитељ у, Београду блиском селу, Реснику, те је могао често допаркивати у престоницу. Надимак „Сељанчица“ дошао му је од прве збирке његових песама из сеоског живота, која је носила назив „Сељанчице“, и која је, као новина, добро дочекана у јавности. Из тих кратких, сажетих песама, које су одисале мирисом сеоског цвећа, имале нечега пасторалног, – избијало је нешто ново, младо, свеже, ненавикнуто и неуобичајено, па су једнодушно поздрављене у јавности. Наравно, лако стечена слава и глас делују као ново вино, и Милораду се његова прочућост попела у главу и спопала га мегаломанија. Притом га београдско, боемско друштво радо дочекало и увукло у своје кругове,¹⁸ – те

¹⁵ Поред епиграма, хумористичких и сатиричних комада, Цветковић је писао и позоришне рецензије за београдске листове. Био је оснивач и главни уредник хумористично-сатиричног листа *Сатири: забавни лист*, који је „[и]злазио непуних тринаест месеци, од 1. априла 1902. до 20. априла 1903. када је угашен због новог намета о штампи, али и због финансијских проблема“ (Пејчић 2024: 35). У његовом уредништву сарађивао је са Сремцем, Нушићем, Драгомиром Брзаком, Милетом Павловићем Крпом, Милорадом Митровићем. Поред епиграма, странице часописа пуниле су хумореске и карикатуре (Одавић 1992: 10; Пејчић 2024: 35).

¹⁶ Нетачно, *Ласта* је уређивао Миленко Марковић, референт Министарства просвете (Пејчић 2024: 325).

¹⁷ *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* је капитално дело историчара и универзитетског проф. др Станоја Станојевића (1874–1937), а штампано је, у четири тома, у периоду од 1925. до 1929. године.

¹⁸ Често је седео са Владиславом Петковићем Дисом, Борисавом Станковићем и Чича-Илијом Станојевићем.

се Сељанчица, како су га од тада звали, почео више бавити у Београду, него у своме селу. И песме, које је и даље објављивао и на брзу руку састављао, стале су губити од своје свежине и новине. Притом се стао опијати, по угледу на своју савремену браћу по Аполону, који нису избијали из ракицинице Добросавића Атанасковића прекопута од „Коларца“.¹⁹ А у пијанству се човек најлакше посвађа. До такве једне свађе и споречкања дошло је једног дана између Бране и Сељанчице. Брана је рекао, да Милорадове песме не претстављају ништа, да је то за нацилук, као и шнајдерски посао, и да је он у стању то писати без по муке и дан и ноћ, трезан и у пијанству. И за доказ тога, обавезао се свечано пред свима присутнима, да за годину дана сваког дана објављује у „Правди“ по једну песму по Сељанчицином маниру. То се прочуло по целом Београду. Сви су с радозналошћу очекивали даљи развој догађаја. И одиста, већ у првом броју „Правде“ појавиле су се прве пародије Бранине а, после, идућих дана редовно. Грабили смо се за „Правду“ коју нисмо, иначе, радо узимали у руке, и прво што смо тражили, била је последња страна, на којој су биле штампане Бранине пародије. Многе од њих биле су толико успеле, да су неки саветовали Сељанчици, да би најбоље било, ако хоће да се освети Брани, да прикупи све те пародије и изда нову збирку песама, под својим именом. Наравно, да је било и врло баналних и неукусних, али се мора признати, да није био нимало лак посао, избацивати сваког дана, неизоставно, по једну пародичну песмицу по Сељанчицином маниру.²⁰

Знао сам пуно тих песмица јер су се свуда понављале али су ми ишчезле из сећања. Ипак се сећам завршетка једне такве песмице:

Ти одфрца пола срца,
Пола стоји!
А твој Мура пола тура,
Јади моји!

¹⁹ Реч је о кафани „Код Гинића“, где је Брана био редован гост после својих представа (Пејчић 2024: 18).

²⁰ Овај догађај илуструје динамику књижевног и културног живота у Београду тога доба, истовремено показујући да су сатира и полемика били незаобилазан део јавног живота. Ови примери показују како је пародија у овом случају служила не само као средство критике већ и као механизам књижевног дијалога, који је омогућио преиспитивање граница једног песничког модела и његове рецепције у културној јавности. Посебно је занимљив случај опкладе Цветковића, који је у присуству Радоја Домановића изјавио да ће готово свакодневно пародирати по једну песму из *Сељанчице*, и да ће укупно написати више песама него што их садржи допуњено издање те збирке (Пејчић 2024: 39). Његова упорност у томе, која је трајала читаву годину, сведочи о изузетној сатиричкој енергији, што потврђују и историчари који истичу да је Цветковић редовно објављивао пародије у листу *Правда* (Одавић 1992: 27). Овај контекст додатно осветљавају мемоари Милана Јовановића-Стоимировића. Он наглашава да је Цветковић у пародијама често превазилазио сам оригинал, доводећи у питање поезију која је до тада била доминантна у том жанру. Његова критика није била пука имитација, већ свесно преиспитивање идиличног, буколичног тона Петровићевих песама, и њиховог места у културној јавности (1998: 270).

Ове пародије формално су убиле Сељанчицу. Пијанство и незгоде у породици, уз то се навезла туберкулоза, која је чест пратилац судбине наших, српских књижевника, и докрајчила овај живот, чији је почетак толико обећавао.²¹

[...]

Брана није био те среће, да види неке велике хасне од свога позоришног и литерарног рада. По мом мишљењу, он је сам крив, јер се несрећно умешао у политику, која врло често не зна да прашта. А и прилике су биле такве: ни најзначајнији наши књижевници нису могли да живе од свога књижевног рада. Сви су они са грешним Шантићем могли да узвикну:

Ја стихове своје вазда дајем – џаба!

Нисам био у стању да до краја пратим рад Бранин, јер сам 1909. год. отишао из земље и с малим прекидима вратио се у земљу тек 1919. год. али сам Брану срео на Крфу 1917. год. по његовом повратку са Корзике, где је живео као избеглица.²² На Крфу је покушао да обнови своје позориште, али није успео.²³ Место тога, „Српске новине“ које су излазиле под уредништвом Бранка Лазаревића, Милосава Јелића, и Драгољуба Филиповића, писца „Косовских божура“ објавиле су неколико Браниних хумористичких натписа и то је све.²⁴ Виђао сам како носи на фуруну ђувеч, што је спремила његова жена. По повратку у земљу Брана чини ми се није ни покушавао да обнови своје позориште. Прилике су биле нове и друкчије а он се, када није успео снаћи слично трговцу, који, кад банкротира, више се никад не подигне.²⁵

²¹ Након Првог светског рата Милорад Петровић Сељанчица био је прокажен јер је у окупираном Београду био, уз Бору Станковића, најагилнији сарадник *Београдских новина*, које је издавао Војни генерални гувернман.

²² Делимично тачно. Цветковић је боравио на Крфу као надзорник војничких позоришта од 1915. до 1918. године, а као инспектор избегличких позоришта посеђивао је и Корзику (Пејчић 2024: 42).

²³ Непотпуна информација – „[п]ошто су се народ и војска већим делом окупиле на Крфу, на предлог Врховне команде, Цветковић обнавља програм свог позоришта“ (Пејчић 2024: 42). Током Првог светског рата Цветковић је наставио свој рад у условима ограничених ресурса, изводећи представе у позоришту на Крфу, са премијерном представом 24. фебруара 1916. године. Он је у Крфском позоришту приказивао (фрагментарно) чак и своје раније представе из Београда, прожете снажним националним духом (Одавић 1992: 21–22). Упркос неповољним околностима, успевао је да одржи висок уметнички стандард, истовремено доприносећи очувању морала својих сународника. Његова способност прилагођавања сложеним друштвено-политичким околностима, као и задржавање критичког односа према власти, сврставају га међу најзначајније фигуре српске културе тога доба. Хумор, који је функционисао као стратегија преживљавања, није служио искључиво као средство дистанцирања од свакодневних тешкоћа, већ је имао и значајну улогу у очувању националног идентитета у условима егзила. На тај начин Цветковићев рад добија вишеслојну димензију креативног израза дубоко укоревљеног у политичке догађаје, истовремено носећи естетску вредност која превазилази домен пуне забаве.

²⁴ Цветковић је за време рата објављивао у *Српским новинама* и *Забавнику* родољубиву поезију и прозу.

²⁵ Овај податак није тачан. Брана Цветковић је поново покренуо своје *Бранино позориште* 10. јула 1926. године, и оно је потрајало до 1929. године (Пејчић 2024: 53–56).

После рата Брана се посветио новинарству, дечијој литератури, одакле је некад и почео (стартовао, како би се рекло данашњим језиком).²⁶ Примила га је „Политика“ у којој је, уз обилну сарадњу Андрије Лојанице,²⁷ уређивао т.зв. „Дечију страну“. Никад „Дечија страна“ није била боље уређена него од како су њено уређивање предузела ова двојица духовитих писаца. Од Змаја, није било бољих настављача једне традиције, која је са Змајевом смрћу, била скоро пресахла. Један и други лако су писали стихове, да им је у томе могао бити пречац само Миле Крпа, који је исто тако врло лако писао стихове, и сипао их као из рукава.

Брана је умро доста пре Лојанице.²⁸ Његов погреб био је без помпе и заслужене пажње. Јер, ма шта се мислило, он је био изузетно даровит човек, и у другим приликама, он је могао више од себе дати и од трајне вредности. То не искључује схватање, да је он обогатио и задужио српску литературу, српску глуму, и српско новинарство и дечију књижевност обилатим прилозима, од којих неки могу сачувати трајну вредност.²⁹

1964. год.
У Београду

Драг. С. Илић

ИЗВОРИ

ИЛИЋ, Драгољуб. Збирка Драгољуба С. Илића. Београд: Архив Србије, сигн. ДИ, 1958–1964.

ЛИТЕРАТУРА

АЛБАХАРИ 2020: Aron Albahari. *Jevreji u Srbiji i Beogradu: hronika jednog prisustva kroz dokumente srpskih vladara, putopise stranaca i službene protokole*. Beograd: A. Albahari.
АНОНИМ 1942: Аноним. „Нема више Бране“. *Коло*, 28. новембар, 4. <http://ubsm.bg.ac.rs/ID/1315/mid/1315-1076.jpg> 5. 3. 2025.

²⁶ Дечја књижевност није била Цветковићева примарна делатност, осим у последњој деценији живота (Пејчић 2024: 15).

²⁷ Драгољуб Илић записао је своја сећања и на Андрију Лојаницу, која су објављена у монографији *Сећања Драгољуба С. Илића*. Прир. Александар В. Савић и Мирољуб Јовановић. Народна библиотека Ужице, 2013.

²⁸ Брана Цветковић умро је 1942. године у окупираном Београду. О његовој смрти известила је сва тадашња штампа. „Нема више нашег Бране. Угасио се живот једног ванредног човека, једног сјајног уметника и писца, једног неисцрпног хумористе... Умро је на дан свога рођења а погребен на дан своје крсне славе... Сахранила га је престоничка општина, али не као сиромаша, него као заслужног сина поносног Београда“ (Аноним 1942: 4).

²⁹ Објављено поводом 40 дана од Бранине смрти: „Појава Бране Цветковића, писца, сликара и глумца значила је у нашој средини пуно откровење. Он је многим радovima дао нове облике. Његов епиграм, хумореска, цртеж и карикатура маркантно су означавали време, појаву и прилике. Целокупно његово дело, мерено и строгим критичарским мерилима и остављено времену као најнепристраснијем судији, претставља и значи крупан допринос у подизању српске културе, а поглавити у стварању и развијању вредног хумористичног позоришта, чији је он не само творац него до сада и најплоднији писац и најизразитији глумац“ (Аноним 1943: 10).

- АНОНИМ 1943: Аноним. „Брана – живот и дело –“. *Коло*, 2. јануар, 10. <http://ubsm.bg.ac.rs/ID/1316/mid/1316-0012.jpg> 5. 3. 2025.
- ЈОВАНОВИЋ-СТОИМИРОВИЋ 1998: Милан Јовановић-Стоимировић. *Поршреши према живим моделима*. Прир. Стојан Трећаков и Владимир Шовљански. Нови Сад: Матица српска.
- ЈОВАНОВИЋ-СТОИМИРОВИЋ 2008: Милан Јовановић-Стоимировић. *Силуете стари Београда*. Прир. Божидар Ковачевић. Београд: Просвета.
- ЈАКОВЉЕВИЋ 1983: Милутин Јаковљевић. „Рад на прикупљању мемоарске грађе“. *Архивски преглед*, св. 1–2, 45–55.
- КУЉИЋ 2006: Тодор Куљић. *Култура сећања*. Београд: Чигоја штампа.
- МАЛИЋ 2020: Лариса Малић. „Сећање Драгољуба С. Илића на Јована Дучића“. *Књижевна историја*, год. 52, св. 171, 260–277.
- МИХАИЛОВИЋ 2004: Аритон Михаиловић. *Успомене из окупације*. Прир. Бојан Ђорђевић. Београд: Народна књига / Алфа.
- ОДАВИЋ 1992: Мирјана Одавић. *Брана Цветковић (1875–1942)*. Београд: Музеј позоришне уметности Србије.
- ПЕЈЧИЋ 2022: Александар Пејчић. „Животни и стваралачки пут Бране Цветковића“. У: Брана Цветковић. *Песме. Райорши*. Књ. I. Изабрана дела I–VIII. Прир. Александар Пејчић. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- ПЕЈЧИЋ 2024: Александар Пејчић. *Књижевно дело Бране Цветковића*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- СТОЈКОВИЋ 2015: Боривоје Стојковић. *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба: (драма и ојера)*. 2. Београд: Музеј позоришне уметности Србије.

Larisa M. Kostić

THE LIFE AND CAREER OF BRANA CVETKOVIĆ THROUGH THE NARRATION OF DRAGOLJUB S. ILIĆ

Summary

This paper analyses the creative trajectory and multimedia activities of Brana Cvetković based on the memoirs of Dragoljub S. Ilić (1884–1964), a Serbian and Yugoslav politician, diplomat, publicist, and lawyer. The preserved memoir material offers Ilić's perspectives and interpretations of the (literary) elite's attitude towards Cvetković and his work, focusing on the reception and criticism of his (journalistic) activities within the political and cultural context of the late 19th and early 20th century. Ilić's recollections highlight the complexity of Cvetković's cultural involvement, spanning from artistic expression in the Orpheum to journalistic and literary work, and a satirical approach to political events. While subjective, Ilić's memoirs provide valuable insights into the cultural- historical context and the mechanisms of selective memory and interpretation. Ultimately, Ilić's accounts confirms that Cvetković was more than just an entertainer – he was an engaged intellectual and satirist actively involved in the political and social turmoil of his time. His epigrams and journalistic texts, published in opposition newspapers, provoked strong reactions from political circles, including the royal court, attesting to their influence. By examining these memoirs, this paper sheds light on the interplay between literary and political discourse, reaffirming Cvetković's place in Serbian cultural history.

Keywords: cultural history, Brana Cvetković, journalism, memoir literature, historical biography

**БРАНА ЦВЕТКОВИЋ
У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ**

Издавач

Институт за књижевност и уметност
Београд, Краља Милана 2
www.ikum.org.rs

За издавача

Др Бојан Јовић

Лектура и коректура

Грозда Пејчић

Превод резимеа на енглески језик

Др Марија Терзић

Индекс имена

Др Миломир Гавриловић

Мср Стеван Јовићевић

Ликовно-графичка ојрема

Драган Тадиновић

Штампа

„Birograf comp doo“, Београд

Тираж

150

ISBN 978-86-7095-356-7

CIP – Каталогизација у публикацији Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Цветковић Б.(082)

821.163.41:929 Цветковић Б.(082)

821.163.41.09"18/19"(082)

БРАНА Цветковић у српској књижевности и култури : зборник радова / уредници Александар Пејчић, Ана Козић. - Београд : Институт за књижевност и уметност, 2025 (Београд : Birograf comp). - 399 стр. : илустр. ; 24 см. - (Серија Културни оквири српске књижевности ; књ. 7)

"Зборник 'Брана Цветковић у српској књижевности и култури', проистекао из научног скупа одржаног 18. и 19. новембра 2024. у Институту за књижевност и уметност ..." --> Реч уредника. - Тираж 150. - Стр. 7-10: Реч уредника / Александар Пејчић. - Стр. 11-14: Реч уреднице / Ана Козић. - Стр. 15-16: Уводна реч, поводом Бране Цветковића / Драган Хамовић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries ; Zusammenfassung. - Регистри.

ISBN 978-86-7095-356-7

1. Пејчић, Александар, 1976- [уредник] [аутор додатног текста]

2. Козић, Ана, 1992- [уредник] [аутор додатног текста]

а) Цветковић, Брана (1875-1942) - Зборници

б) Српска књижевност - 19в-20в - Зборници

COBISS.SR-ID 170691337